

Promovendus : Lies Korevaar
Promotiedatum : 8 december 2005
Promotor : Prof.dr. M. van der Kamp
Titel proefschrift : Rehabilitatie door Educatie. Onderzoek naar een Begeleid Leren-programma voor mensen met psychiatrische beperkingen

SAMENVATTING

Sinds 1999 bestaat er in Nederland belangstelling voor de begeleiding van mensen met psychiatrische problematiek bij het (gaan) volgen van een reguliere opleiding. In april 1999 is voor deze doelgroep in Rotterdam bij ROC Zadkine het eerste structurele Begeleid Leren-programma gestart. Het programma heeft tot doel mensen met psychiatrische beperkingen te helpen bij het kiezen, verkrijgen en behouden van een reguliere opleiding.

Het programma is gebaseerd op het Kiezen-Verkrijgen-Behouden model, zoals dat is ontwikkeld door het *Center for Psychiatric Rehabilitation van Boston University*. Het model is op zijn beurt gebaseerd op de Individuele Rehabilitatiebenadering (IRB). De missie van de IRB is mensen met psychiatrische beperkingen helpen beter te functioneren zodat ze met succes en naar tevredenheid kunnen wonen, werken, leren en sociale contacten hebben in de omgeving van hun keuze met zo min mogelijk professionele hulp.

Parallel aan de uitvoering van het Begeleid Leren-programma is een onderzoek uitgevoerd naar de ervaringen met en de resultaten van het programma. In dit proefschrift wordt dit onderzoek beschreven. De geformuleerde doelstellingen van het Begeleid Leren-programma vormden de leidraad voor het onderzoek. Deze doelstellingen zijn:

1. vaststellen wie er deelnemen aan het Begeleid Leren-programma;
2. vaststellen wat de bijdrage van de Impulscursus is aan het kiezen en verkrijgen van een reguliere opleiding;
3. vaststellen welke problemen die studenten met psychiatrische problematiek ervaren bij het volgen van een reguliere opleiding en wat de inhoudelijke bijdrage van het *Steunpunt* is aan het volhouden van de opleiding;
4. vaststellen hoe het individuele proces van kiezen, verkrijgen en behouden van een reguliere opleiding verloopt.

Er zijn apart doelstellingen geformuleerd voor de resultaten van het programma. Deze doelstellingen houden in, dat:

5. mensen met psychiatrische problematiek een reguliere opleiding kiezen en verkrijgen;
6. studenten met psychiatrische problematiek hun opleiding behouden;
7. de zelfwaardering van de deelnemers toeneemt;
8. de kwaliteit van leven van de deelnemers verbetert;
9. de psychiatrische klachten van de deelnemers niet verergeren;
10. de deelnemers de geboden begeleiding door het Beleid Leren-programma waarderen;
11. dat voortijdige uitstroom uit het Begeleid Leren-programma geen negatief effect heeft op het welbevinden van de deelnemer.

Het onderzoek heeft betrekking op de periode januari 2000 tot juli 2003. In die periode zijn 45 mensen met psychiatrische problematiek gevolgd bij de kiezen-verkrijgen-behouden-onderdelen van het Begeleid Leren-programma. Het

programma bestond uit een toelidingscursus (de Impulscursus) om mensen met psychiatrische problematiek groepsgewijs te ondersteunen bij het kiezen en verkrijgen van een reguliere opleiding, en een intern en extern Steunpunt om studenten met psychiatrische problematiek te ondersteunen bij het behouden van hun opleiding.

In **hoofdstuk 2** wordt het belang van Begeleid Leren-programma's voor mensen met psychiatrische problematiek besproken. In het hoofdstuk wordt ingegaan op de relatie tussen psychiatrie en leren, het percentage studenten met psychiatrische problematiek in het onderwijs en de wet- en regelgeving op het gebied van studeren met psychiatrische problemen. Ook wordt de relatie besproken tussen het hebben van een diploma en het verkrijgen van werk. De betekenis van leren voor het persoonlijk herstelproces van mensen met psychiatrische problematiek komt aan de orde, evenals de belemmeringen die deze mensen ervaren bij het kiezen, verkrijgen en behouden van een reguliere opleiding. De onderwijsproblematiek van mensen met psychiatrische beperkingen wordt door zowel het onderwijs als de geestelijke gezondheidszorg onderkend. In Nederland bestaat er echter voor mensen met psychiatrische problematiek noch in de geestelijke gezondheidszorg, noch in het onderwijs een traditie op het gebied van Begeleid Leren.

In **hoofdstuk 3** wordt op basis van een literatuurstudie een overzicht gegeven van de bestaande vormen van ondersteuning aan mensen met psychiatrische beperkingen bij het (gaan) volgen van regulier onderwijs. Er worden drie hoofdvormen onderscheiden. Eén hoofdvorm betreft de toeleiding naar het reguliere onderwijs. Binnen deze vorm worden drie subvormen onderscheiden. Groepsgewijze toeleiding in de vorm van een gestructureerde cursus (*self-contained classroom model*), groepsgewijze toeleiding via een minder gestructureerde cursus (groepsmodel) en toeleiding via een individueel traject. De tweede hoofdvorm betreft ondersteuning bij het volgen van de opleiding binnen de betreffende onderwijsinstelling (*on-site support*). Hierbij krijgt de student emotionele en onderwijskundige ondersteuning van Begeleid Leren-medewerkers die werkzaam zijn bij de onderwijsinstelling waaraan de student studeert. Ondersteuning buiten de eigen onderwijsinstelling (*mobile support*) is de derde hoofdvorm van ondersteuning. Bij deze vorm van ondersteuning krijgt de student emotionele en onderwijskundige ondersteuning van Begeleid Leren-medewerkers die niet verbonden zijn aan de opleiding die de student volgt. Meestal zijn deze medewerkers verbonden aan een instelling voor geestelijke gezondheidszorg. De student gaat voor zijn ondersteuning naar deze medewerkers toe. Desgewenst komt de medewerker naar de school. De werkwijzen van de verschillende Begeleid Leren-programma's zijn te herleiden naar de fasen van het kiezen, verkrijgen en behouden van een opleiding.

In **hoofdstuk 4** wordt een overzicht gegeven van de onderzoeken naar de effecten van Begeleid Leren-programma's in Canada en vooral de Verenigde Staten. De selectiecriteria voor deelname die de Begeleid Leren-programma's hanteren, worden besproken, evenals de sociodemografische en klinische kenmerken van de deelnemers. De uitgevoerde onderzoeken richtten zich ieder op een deelaspect van het Begeleid Leren-proces. Er zijn onderzoeken uitgevoerd naar de voorbereiding op een reguliere opleiding of naar de ondersteuning bij het behouden van een reguliere opleiding. Onderzoek naar het gehele traject van kiezen, verkrijgen en behouden van een reguliere opleiding is niet gevonden. Hoewel niet groot in aantal, geven de (vooral kwalitatieve) onderzoeken gezamenlijk een consistente uitkomst:

1. mensen met psychiatrische beperkingen zijn in staat een opleiding te kiezen, te verkrijgen en vol te houden;

2. deelnemers aan Begeleid Leren-programma's tonen aan dat zij in staat zijn een baan en een opleiding te behouden;

3. het zelfvertrouwen en de zelfwaardering nemen toe bij deelnemers aan een Begeleid Leren-programma;

4. studenten hebben baat bij ondersteuning en waarderen die bij onder andere de aanmelding van een opleiding, het verkrijgen van de ondersteunende diensten van de opleiding en het verkrijgen en behouden van financiële ondersteuning.

De ontwikkeling van het Supported Education-programma in Boston tot het Begeleid Leren-programma in Rotterdam wordt in **hoofdstuk 5** beschreven. Het Supported Education-programma is in de Verenigde Staten eind jaren tachtig van de vorige eeuw ontwikkeld door het Center for Psychiatric Rehabilitation van Boston University. Het conceptueel raamwerk dat ten grondslag ligt aan dit programma, en de operationalisatie ervan worden beschreven in het 'Choose-Get-Keep'-model. De organisatorische en inhoudelijke uitwerking van het Begeleid Leren-programma in Rotterdam, aangepast aan de Nederlandse context, wordt beschreven. De onderdelen kiezen en verkrijgen zijn uitgewerkt in een toelidingscursus, Impuls genaamd, en het onderdeel behouden in een intern en extern Steunpunt. Zowel de toelidingscursus als de interne ondersteuning vinden plaats binnen het ROC Zadkine. Op het ROC Zadkine als onderzoekslocatie wordt apart ingegaan. In **hoofdstuk 6** wordt de opzet van het onderzoek weergegeven, met daarbij een overzicht van de bij het onderzoek gebruikte onderzoeksinstrumenten. Het gaat in dit proefschrift om een evaluatieonderzoek van het Begeleid Leren-programma in Rotterdam. De algemene vraagstelling van het evaluatieonderzoek is afgeleid van de algemene doelstelling van het Begeleid Leren-programma en luidt: 'In hoeverre slaagt het Begeleid Leren-programma er in om mensen met psychiatrische beperkingen te ondersteunen bij het kiezen, verkrijgen en behouden van een reguliere opleiding van hun keuze, zodat ze met succes en tevredenheid in de studentrol kunnen functioneren?'. De doelstelling van het evaluatieonderzoek luidt: *'Het evaluatieonderzoek dient gegevens te verzamelen die het mogelijk maken een gesystematiseerd oordeel te geven over het bereiken van de specifieke doelstellingen (resultaten en inhoud) van het Begeleid Leren-programma.'*

Het onderzoek is opgebouwd uit drie deelonderzoeken:

- deelonderzoek 1 betreft een onderzoek naar het onderdeel Kiezen en Verkrijgen van het Begeleid Leren-programma: de Impulscursus, waarbij gebruik is gemaakt van een 'One-Group Pretest-Posttest Design';
- deelonderzoek 2 betreft een onderzoek naar de resultaten en ervaringen van studenten met psychiatrische problematiek bij het volgen van een reguliere opleiding en naar de inhoudelijke bijdrage daaraan door het Steunpunt;
- deelonderzoek 3 is een casestudy naar het individuele verloop van het Kiezen-Verkrijgen-Behouden-traject.

Deelonderzoek I richt zich op de doelstellingen 1, 2, 6, 8, 9, 10, 11 en 12 van het Begeleid Leren-programma. Om een antwoord te krijgen op de onderzoeksvragen is gebruik gemaakt van de Measure of Guidance Impact scale om het hoofdeffect van de Impulscursus te meten: zijn de deelnemers in staat een reguliere opleiding te kiezen en te verkrijgen. Daarnaast zijn vragenlijsten afgenomen om de effecten op het gebied van zelfwaardering, kwaliteit van leven en psychische klachten te meten. Tevens zijn interviews afgenomen met de deelnemers en de docenten van de Impulscursus om de waardering voor het programma te achterhalen. Deelnemers die voortijdig de Impulscursus verlieten zijn zes maanden later

geïnterviewd over de reden van het voortijdig verlaten en de gevolgen daarvan voor het welbevinden van de deelnemers.

Deelonderzoek II gaat in op doelstelling 3, 7, 8, 9, 10, 11 en 12 van het programma en bestaat uit een kwalitatief en een kwantitatief deel. Het kwalitatieve deel is beschrijvend van aard en doet verslag van de ervaringen van vijftien deelnemers met psychiatrische beperkingen met het volgen van een reguliere opleiding. Alle vijftien volgden eerder de Impulscursus. Met hen is aan het eind van het eerste studiejaar een semi-gestructureerd interview gehouden en zijn de vragenlijsten op het gebied van zelfwaardering, kwaliteit van leven en klachten afgenomen (het kwantitatieve deel van het deelonderzoek). Met behulp van de interviews en de vragenlijsten is getracht een antwoord te krijgen op de onderzoeksvragen.

In deelonderzoek III staat het gehele proces van het kiezen, verkrijgen en behouden van een reguliere opleiding op individueel niveau centraal. Doelstelling 4 van het Begeleid Leren-programma vormt de leidraad voor dit deelonderzoek. Het uitgevoerde onderzoek is te typeren als een meervoudige case-study, waarbij gedurende drieëneenhalf jaar bij vijf deelnemers aan het Begeleid Leren-programma het verloop van het kiezen-verkrijgen-behouden-proces is onderzocht. De hoofdvraag luidt: 'hoe verloopt het kiezen-verkrijgen-behouden-proces bij de individuele deelnemer?' De deelvraag die daarbij is gesteld, luidt: 'Welke bevorderende en belemmerende elementen ervaart de individuele deelnemer tijdens het proces?' Vijf deelnemers zijn vanaf het begin van Impulscursus 1 (januari 2000) gedurende drieëneenhalf jaar gevolgd. Op zes momenten in die drieëneenhalf jaar is bij de deelnemers data verzameld via het aanmeldingsformulier en semi-gestructureerde interviews. In dit deelonderzoek staat het perspectief van de deelnemer centraal. De rol van de onderzoeker wordt in het hoofdstuk nader toegelicht.

Het doel van **hoofdstuk 7** is inzicht te krijgen in de samenstelling van de deelnemerspopulatie van het Begeleid Leren-programma. Begeleid Leren is een relatief nieuw begrip in Nederland. Daardoor is weinig bekend over wie aan dit type rehabilitatieprogramma deelneemt. De kenmerken van de deelnemers aan de Impulscursus worden in dit hoofdstuk uitvoerig beschreven. Daarna volgt een vergelijking met de kenmerken van deelnemers aan relevante (GGZ-)programma's. Vooraf wordt het wervings- en selectieproces uiteengezet, waarbij de manier van werven en de verschillen tussen de verwijzers worden beschreven. Een beschrijving van de selectiecriteria en het verloop van het selectieproces volgt, waarna wordt ingegaan op de redenen waarom deelnemers bij de selectie afvielen en waarom geaccepteerde deelnemers niet startten met de Impulscursus.

Geconstateerd is dat de deelnemers over het algemeen jonger zijn dan die van een vergelijkbare psychiatrische patiëntenpopulatie in de regio Rijnmond en van de meeste andere rehabilitatie- en GGz-programma's. De verklaring hiervoor kan zijn dat de behoefte aan scholing en het daaruit voortvloeiend arbeidsperspectief bij jongeren meer aanwezig is. Dit komt overeen met de jongere leeftijd in de Begeleid Leren-programma's in de Verenigde Staten. Waarschijnlijk samenhangend hiermee zijn meer Impulsdeelnemers dan personen in de andere populaties ongehuwd. Het opleidingsniveau van de Impulsdeelnemers is hoger dan dat van andere rehabilitatie- en GGz-programma's. Dit hangt mogelijk samen met het aanbod dat andere (arbeids)rehabilitatie- en dagbestedings-programma's bieden (laaggeschoolde banen en dagactiviteiten) waarvoor jonge, intelligente mensen minder gemotiveerd zijn, omdat het te weinig een beroep doet op de capaciteiten en belangstelling van deze groep. Ongeveer evenveel mannen als vrouwen hebben aan de Impulscursussen deelgenomen. De deelnemersgroep trekt niet één bepaalde groep van mensen met psychiatrische problematiek aan, maar bestaat uit mensen met diverse psychiatrische diagnoses: schizofrenie, stemmingsstoornissen, persoonlijkheidsstoornissen en andere stoornissen. De diagnose persoonlijkheidsstoornis komt verhoudingsgewijs vaker voor bij de Impulsdeelnemers dan bij de andere onderzochte populaties.

Hoofdstuk 8 betreft deelonderzoek I en beschrijft de resultaten van en de ervaringen met de Impulscursussen 1, 2 en 3. De uitkomsten van de Impulscursus geven op de diverse gebieden (zelfwaardering, psychische klachten, deelname- en afrondingspercentage, kiezen en verkrijgen van een reguliere opleiding en doelformuleringen) een consistent positief beeld van de Impulscursus. 45 deelnemers zijn aan de Impulscursus begonnen, waarvan dertig de cursus hebben afgemaakt (is een afrondingspercentage van 66%). Van deze dertig hebben er 26 een concreet opleidingsdoel gesteld en zijn er twintig ook daadwerkelijk aan een reguliere opleiding begonnen. De zelfwaardering is significant toegenomen en er is geen toe- of afname van de psychische klachten geconstateerd. Gegeven het onderzoeksdesign is het echter niet mogelijk om de resultaten aan de Impulscursus toe te schrijven. De negatieve effecten (imago van moeilijk trainbaar te zijn, negatief zelfbeeld en lagere toekomstverwachtingen) van het voortijdig stoppen met de Impulscursus op het welbevinden van de deelnemers zijn in het onderzoek niet gevonden. De Impulscursus wordt door zowel deelnemers als docenten overwegend positief gewaardeerd.

Over het volgen van een reguliere opleiding door mensen met een psychiatrische achtergrond is nog weinig bekend. In **hoofdstuk 9** worden daarom de ervaringen gepresenteerd van de deelnemers aan het Begeleid Leren-programma die aansluitend aan de Impulscursus een reguliere opleiding volgen. Daarvoor zijn vijftien deelnemers geïnterviewd. Het hoofdstuk heeft vooral een inventariserend en beschrijvend karakter. Veel van de geconstateerde knelpunten komen ook bij medestudenten voor die geen psychiatrische achtergrond hebben. Wel lijken de knelpunten meer stress te geven bij de deelnemers aan het Begeleid Leren-programma en daaruit komt mogelijk de behoefte aan emotionele ondersteuning voort. Vooral de combinatie van moeilijkheden op verschillende domeinen (studie, ziekte, dagelijks leven) maakt de opleiding zwaar.

Alle deelnemers vinden de opleiding belangrijk tot erg belangrijk. Ze noemen verschillende redenen, maar voor de meeste deelnemers (ongeveer driekwart) is het verkrijgen van werk de belangrijkste reden om de opleiding te volgen. Betaald werk betekent zelfstandigheid en in maatschappelijk opzicht volwaardig functioneren. De opleiding biedt de deelnemers ook een kans om zich, zich te verder ontplooiën. Een opleiding betekent kennis en bevordert de algemene ontwikkeling. Door hun opleiding kunnen de deelnemers ook laten zien wat ze waard zijn, iets presteren en hun capaciteiten benutten. Ze kunnen met anderen meepraten over de dingen die ze doen. Voor enkele deelnemers is het volgen van een opleiding – en later mogelijk een baan – een manier om bezig te zijn. Werk of een opleiding is nodig om iets te doen te hebben, om contacten met andere mensen te hebben, kortom om niet te vereenzamen.

Vrijwel alle deelnemers zeggen, dat het beter met ze gaat sinds ze de opleiding volgen. Diverse deelnemers vinden dat ze beter in hun vel zitten, zekerder van zichzelf zijn, meer zelfvertrouwen hebben, meer plezier aan de dingen beleven, vrolijker zijn. Ze zijn ook makkelijker in hun contacten met andere mensen, ze praten makkelijker en voelen zich wat meer op hun gemak. Dit werkt door in hun naaste omgeving. Ze functioneren beter in hun relatie of in hun gezin met ouders of met kinderen. Ze communiceren en overleggen beter en dingen gaan met minder strijd gepaard.

Hoewel bij verschillende deelnemers de ziekte nog altijd in meerdere of mindere mate een rol speelt en ze de ziekenrol nog niet helemaal achter zich hebben gelaten, ervaren de meeste deelnemers hun studentrol als belangrijker. Voor degenen die in een stage werkzaam zijn, is hun rol als werknemer doorgaans belangrijker - belangrijker dan de ziekenrol en belangrijker dan de studentrol. Het student zijn – of stagiaire – betekent een gewoon, normaal iemand zijn; iemand zonder stempel. Student zijn heeft een positieve klank. Het betekent erbij horen, gelijkwaardig zijn aan anderen.

Naast de positieve ervaringen komt uit de interviews met de deelnemers ook een aantal knelpunten naar voren.

1. Hoewel de cijfers goed zijn en men tevreden is met de gekozen opleiding, ervaart een aantal deelnemers de opleiding als zwaar. Ze vinden de studie leuk, maar het kost ze veel energie en tijd. Ze moeten er hard voor werken, in hun beleving soms harder dan 'gewone' studenten. Soms tillen ze zwaarder aan de opleiding dan medestudenten. De deelnemers willen zichzelf bewijzen en zien de opleiding als een soort laatste of enige kans om nog aan betaald of zinvol werk te komen. Vooral de benodigde concentratie kost veel energie. Verschillende deelnemers zijn na een dag school zeer moe.

2. De stageplaats geeft voor een aantal deelnemers problemen. Een stageplaats is meer te vergelijken met een werkomgeving dan met een onderwijsomgeving en stelt daardoor andere eisen aan de deelnemer. Ook de rol verandert: van student naar meer werknemer en collega. Bij het kiezen van een opleiding in de Impulscursus zou hiervoor al aandacht moeten zijn. In de opleiding zelf zou bij het bepalen van een geschikte stageplaats het keuzeprocés (stellen van een stagedoel) kunnen worden herhaald. Deelnemers die een opleiding tot hulpverlener volgen, worden meer dan in de opleiding op hun stageplaats geconfronteerd met hun eigen achtergrond. Dit geeft in een aantal gevallen problemen.

3. De opleiding op zichzelf zorgt vaak al voor stress, maar ook de combinatie van school, huishouden en kinderen. Deelnemers die bij ouders of familie wonen die hen taken als koken, boodschappen en het huishouden doen uit handen nemen, doen het beter op school dan deelnemers die deze taken nog naast hun opleiding moeten doen.

4. Het stoppen met de opleiding is bij de twee betreffende deelnemers een kwestie van problemen met betrekking tot de keuze van de opleiding (wensen, interesse en mogelijkheden).

5. De deelnemers hebben over het algemeen een goed contact met de docenten. Het contact met medestudenten verloopt moeizamer. Vooral in het begin van een opleiding zijn de deelnemers onzeker over zichzelf. Ze zijn bang dat anderen aan hen merken dat er 'iets' met hen is. In contacten met medestudenten houden ze zich liefst op de achtergrond.

6. Problemen met het wel of niet vertellen aan anderen op school over hun (vroegere) psychiatrische problemen komen bij meerdere deelnemers voor en hangen vaak samen met het vorige knelpunt. Deelnemers worstelen met het dilemma van het wel of niet vertellen. Ze zijn bang voor het stigma als ze het vertellen. Door niets te vertellen voelen ze zich niet vrij en kunnen ze zich niet uiten. Ook is er de angst dat het door anderen wordt ontdekt.

7. Een ander probleem betreft het vragen om hulp als men deze nodig heeft. Hierbij spelen verschillende aspecten een rol. Sommige deelnemers herkennen de behoefte aan hulp niet, anderen herkennen het wel, maar vragen geen hulp omdat ze vinden dat ze het zelf moeten kunnen oplossen. Dat lukt niet altijd. Anderen stellen de hulpvraag uit tot het te laat is en het probleem zich zodanig heeft ontwikkeld dat het moeilijk is op te lossen. Ook aanvaarden sommige deelnemers de aangeboden hulp niet, terwijl men die wel nodig heeft.

De genoemde knelpunten zijn veelal weinig specifieke problemen waar medestudenten ook tegenaan lopen. Voorbeelden zijn de hoeveelheid te maken verslagen, de uitval van lessen en de grootte van het schoolgebouw. Een mogelijk verschil is dat deze dingen de deelnemers als gevolg van een gering zelfvertrouwen en grotere onzekerheid meer stress opleveren dan medestudenten. Dat stemt overeen met de (grote) behoefte aan emotionele ondersteuning. De grootste moeilijkheid is misschien wel hun grotere gevoeligheid of kwetsbaarheid voor stress. Doet zich naast de studie nog extra belasting voor, dan is het risico, dat het allemaal teveel wordt groot. Bij degenen die de studie staakten (Bianca en Linda) of dreigen te staken (Debby en Edwin) speelt stress een grote rol. Het is vooral de combinatie van moeilijkheden op verschillende domeinen (studie, ziekte, dagelijks leven) die de studie zwaar maakt.

In hoofdstuk 10 worden de resultaten gepresenteerd van de vijftien deelnemers van wie hoofdstuk 9 de ervaringen met het volgen van een reguliere opleiding beschrijft. De onderzoeksvraag: 'zijn mensen met psychiatrische beperkingen in staat een reguliere opleiding te behouden?' staat hierbij centraal. Om een antwoord op deze vraag te krijgen, zijn de deelnemers die na de Impulscursus een opleiding begonnen, aan het eind van hun eerste studiejaar geïnterviewd.

Er is apart aandacht voor de ondersteuning die de begeleiders van het Steunpunt als onderdeel van het Begeleid Leren-programma boden. Om zicht te krijgen op de inhoudelijke bijdrage van het Steunpunt aan het volhouden van de opleiding, zijn de deelnemers geïnterviewd over hun begeleidingservaringen. De vijf medewerkers van het Steunpunt zijn geïnterviewd over de begeleiding die zij de deelnemers gaven om de opleiding vol te houden.

De feitelijke uitkomst (uitvalpercentage), de uitkomsten op de vragenlijsten en de uitkomsten van de interviews met de deelnemers en de begeleiders (succes, tevredenheid en betekenis) geven gezamenlijk een consistent positief beeld van het volgen van een reguliere opleiding door mensen met psychiatrische beperkingen.

Het aantal uitvallers is vergeleken met wat bekend is over uitvallers in het mbo. In het mbo is sprake van een gebruikelijke jaarlijkse uitstroom van 37 procent (Inspectie van het Onderwijs, 2003). De uitval is het hoogst in het eerste jaar. Van de 37 procent uitvallers gaat eenderde echter door met een andere opleiding, doorgaans aan dezelfde instelling. Het rapport 'Voortijdig schoolverlaten in het middelbaar beroepsonderwijs' stelt dan ook dat het beter is te spreken van opleidingstakers dan van afvallers. Het aantal studiestakers bij de deelnemers aan het Begeleid Leren-programma (twee van de vijftien, dertien procent of drie van de twintig, vijftien procent) steekt gunstig tegen deze landelijke cijfers af. Ook dat twee deelnemers meer opleidingstakers zijn dan afvallers is positief.

De uitkomsten van de vragenlijsten op het gebied van zelfwaardering, kwaliteit van leven en klachten zijn ook positief. De verwachtingen dat de zelfwaardering en kwaliteit van leven zouden toenemen en de klachten gelijk zouden blijven zijn bevestigd. Uit de variantie-analyse voor herhaalde metingen (begin Impulscursus, einde Impulscursus en einde eerste studiejaar) blijkt een significante toename van de scores op de zelfwaarderingsschaal en Kwaliteit van Leven-schaal (totaalscore). De klachten gemeten met de SCL-10 tonen in de tijd geen significante voor- of achteruitgang. Ook dit komt overeen met de verwachting.

De studenten doen het goed op school. Alle deelnemers overziend, komen slechte cijfers – omdat de deelnemer de studie inhoudelijk (de theorie) niet aankan – betrekkelijk weinig voor. Bovendien zijn slechte cijfers zelden een (voldoende) reden om (definitief) te stoppen met een opleiding. Zoals goede cijfers evenmin een (voldoende) reden zijn om de studie af te maken. De meeste deelnemers zijn zeer gemotiveerd voor en gedisciplineerd in het volgen van de lessen. Ze kozen bewust voor de opleiding en zien soms de gekozen opleiding als een laatste mogelijkheid om nog aan een gewone baan te komen.

Terughoudendheid ten aanzien van de resultaten is echter op zijn plaats. Allereerst betreft het een klein aantal deelnemers dat is geïnterviewd en dat de vragenlijsten invulde. Verder zijn de deelnemers alleen in het eerste jaar gevolgd; hoe groot de uitval in de latere studie jaren zal zijn, is niet te zeggen. De uitval in het mbo is wel het hoogst in het eerste jaar en daarbij steken de geïnterviewde deelnemers positief af. De mate waarin de positieve resultaten samenhangen met de extra ondersteuning die de meeste deelnemers kregen van het Steunpunt, is moeilijk vast te stellen. Er is geen controlegroep die geen extra begeleiding kreeg.

De elf deelnemers die begeleiding van het Steunpunt krijgen, zijn daarover tevreden. Enkele deelnemers klagen over slechte telefonische bereikbaarheid. Slechts een enkeling heeft behoefte aan meer of intensievere begeleiding. De vier deelnemers die voor het

behouden van hun opleiding geen begeleiding krijgen van het Steunpunt, beschikken allemaal over voldoende andere hulpbronnen. Ze zijn daar ook tevreden over.

De nadruk van de begeleiding door het Steunpunt ligt op de emotionele ondersteuning. Daarnaast is er aandacht voor hoe om te gaan met docenten en medestudenten en hoe hulp en steun in te schakelen. De tekorten op deze punten aan sociale en emotionele vaardigheden zijn de belangrijkste knelpunten. Intellectuele en fysieke vaardigheden worden nauwelijks genoemd en komen niet echt aan de orde. Het lijkt daarom zinvol om vaardigheidslessen te ontwikkelen voor:

- het invoeren van hulp en steun bij moeilijkheden;
- het activeren van hulpbronnen;
- het omgaan met sociale contacten.

De begeleiders zien een eigen en goede keuze als belangrijkste factor voor succes. De psychiatrische ziekte op zichzelf vormt geen echte belemmering. Wel kan een optredende terugval in de ziekte een belemmering vormen.

De meeste steun geven naasten, zoals ouders en partners. Steun voor de studie houdt bij hen op als de studie ten koste van de gezondheid en het dagelijks functioneren gaat. De studie verschuift bij hulpverleners naar de tweede plaats als de studie ten koste van de (psychische) gezondheid gaat. Trajectbegeleiders en jobcoaches ondersteunen het behouden van de studentrol zolang er uitzicht is op werk en er toestemming van de uitkeringsinstantie is. Het Steunpunt blijft ondersteuning bij de studie bieden, ook als de student door een terugval in zijn ziekte (tijdelijk) niet in staat is te studeren. De steun door school houdt op bij een negatief studieadvies. Het Steunpunt kan dan nog wel een rol spelen. Het kan bemiddelen of met de student opnieuw het traject van kiezen en verkrijgen van een studie ingaan.

Het bieden van hulp en steun is moeilijk als de student moeite heeft te erkennen dat hij of zij hulp nodig heeft en die niet aanvaardt of duidelijk afwijst. Het is belangrijk dat steungevers hier aandacht voor hebben en waar nodig pro-actief optreden. Hier kan het Steunpunt een rol spelen en desnoods ongevraagd het initiatief tot hulp nemen. Het vragen om hulp is een vaardigheid die geleerd kan en moet worden.

De gegeven ondersteuning hangt samen met het terrein waarop de steungevers zich in de eerste plaats richten. Doen zich op meer gebieden moeilijkheden voor, dan is het belangrijk dat iemand de coördinatie op zich neemt. Die rol kan in principe iedere steungever op zich nemen. Het Steunpunt kan hier een bewakende of indien nodig ook uitvoerende rol spelen.

Steun en het behouden van de studie hangen met elkaar samen. Hoewel steun ongetwijfeld een bijdrage levert aan het succes van de studie, is ook het omgekeerde het geval: succes in de studie genereert steun. Naarmate de student het goed doet op school en de samenwerking plezierig is, zijn anderen meer geneigd de student te steunen, ook als het na een goed begin moeilijker gaat. Het dilemma van de wederkerigheid, de relatie tussen nemen en geven (Van den Akker en Luijkx, 2004) doet zich dan minder zwaar gelden.

Hoofdstuk 11 gaat in op deelonderzoek 3, waarbij het gehele individuele proces van kiezen, verkrijgen en behouden van een reguliere opleiding centraal staat. In dit deelonderzoek zijn vijf deelnemers aan de eerste Impulscursus in totaal drieënhalf jaar gevolgd. In die periode zijn er zes meetmomenten geweest. De casestudy (N=5) laat zien hoe het Kiezen-Verkrijgen-Behouden-proces verloopt bij de individuele deelnemer. In het hoofdstuk worden de selectie van de casussen en het verloop van de interviews beschreven. Ook bevat het hoofdstuk een beschrijving en analyse van het proces van vijf individuele casussen en een vergelijking tussen de vijf casussen.

Bij vergelijking van de data van de case-studies is een aantal voorzichtige conclusies te trekken aangaande het proces van het kiezen, verkrijgen en behouden van een reguliere opleiding:

1. Steun is belangrijk in alle fasen van het Begeleid Leren-proces.
2. De kans om op school te mislukken lijkt meer samen te hangen met de hoeveelheid dagelijkse verplichtingen naast de studie (huishouden, zorg voor kinderen) en minder met de psychiatrische diagnose.
3. Angst voor stigmatisering is per persoon verschillend. Jongeren lijken er banger voor.
4. Het volgen van een opleiding heeft een grote betekenis voor de deelnemers. Het geeft ze de kans de patiëntrol te wisselen voor de studentrol.
5. De studentrol komt in het geding als psychische problemen gaan overheersen.
6. Een pro-actieve houding van ondersteuners kan nodig zijn.

In **hoofdstuk 12** worden aan de hand van de doelstellingen van het Begeleid Leren-programma de uitkomsten van de drie deelonderzoeken besproken. Geconcludeerd kan worden dat de deelnemers aan het programma vooral jongvolwassenen zijn met psychiatrische problematiek. Van de 45 deelnemers die aan de Impulscursus zijn begonnen, hebben dertig deze afgemaakt. Van deze dertig hebben er 26 een concreet opleidingsdoel gesteld en zijn er twintig ook daadwerkelijk aan een reguliere opleiding begonnen. Aan het einde van het eerste jaar van de reguliere opleiding zijn drie van de twintig deelnemers met de opleiding gestopt. De resultaten op het gebied van de zelfwaardering, de kwaliteit van leven en de klachten zijn overeenkomstig de oorspronkelijke doelstellingen. De ervaringen van de deelnemers en hun begeleiders van het Steunpunt zijn voornamelijk positief. In het hoofdstuk worden suggesties gedaan om te komen tot een integraal Begeleid Leren-programma. In zo'n programma bieden onderwijs en geestelijke gezondheidszorg gezamenlijk een toelidingscursus, interne en externe ondersteuning aan, voor zowel cliënten/studenten van de eigen instelling als voor cliënten/studenten van andere onderwijs- en GGz-instellingen. Het hoofdstuk wordt afgesloten met aanbevelingen voor verdere activiteiten en onderzoek op het gebied van Begeleid Leren.